

У них разное отношение к ближним. Можно предположить, что мировоззрение Сатина («любовь к дальнему») ближе Горькому, но сам он как человек, а не мыслитель в жизни был более похож на Луку. Может быть, сам дискредитирующий эпизод вставлен именно потому, что Лука оказался уж слишком привлекателен. Он оказался в центре внимания читателя и зрителя, его присутствие в 4 акте могло даже помешать восприятию Сатина как более значимого, по замыслу Горького, персонажа.

Заключение. Таким образом, каждый из персонажей горьковской драмы причастен к центральному философскому спору, каждый мучительно размышляет о смысле своей жизни и внимательно вслушивается в мысли окружающих. Страдания каждого из них, его судьба становится «оселком», на котором проверяются философские доктрины. Поэтому и слово героев Горького – это всегда «мыслительное» слово, поэтому их речи интеллектуально насыщены – вопросами, сомнениями, полемическими выпадами. Поэтому в системе персонажей важное место занимают герои-резонеры, носители философской доктрины.

Список использованной литературы:

- 1 Горький М. *На дне*. - <https://ilibrary.ru/text/505/p.1/index.html> - интернет источники
- 2 Айхенвальд Ю.И. *Максим Горький*. – http://dugward.ru/library/gorkiy/ayhenv_gorkiy.html - интернет источники
- 3 Свердлов М. *Правда и ложь в пьесе Максима Горького «На дне»*. – <https://lit.1sept.ru/article.php?ID=200502307>- интернет источники
- 4 Гуляровский В.А. *Русская классическая проза*. - https://dom-knig.com/read_133050-40 - интернет источники
- 5 Горький М. *Читатель*. - <https://rbook.me/book/2204685/read/page/1/> - интернет источники
- 6 Анненский И. *Книги отражений*. - <https://rbook.me/book/2529324/read/page/61/>- интернет источники
- 7 Юзовский Ю. *«На дне» М. Горького*. М.: Худож. лит., 1968. – книга
- 8 Сухих О.С. *Горький и Достоевский: продолжение «Легенды...»*. – Н. Новгород: Изд-во КиТиздат, 1999. – книга

References:

1. Görki M. *Na dne*. - <https://ilibrary.ru/text/505/p.1/index.html> - internet istochniki
2. Aihenväld Ju.İ. *Maksim Görki*. – http://dugward.ru/library/gorkiy/ayhenv_gorkiy.html - internet istochniki
3. Sverdlov M. *Pravda i löj v pese Maksima Görkogo «Na dne»*. – <https://lit.1sept.ru/article.php?ID=200502307>- internet istochniki
4. Gilärovski V.A. *Ruskaia klasicheskaia proza*. - https://dom-knig.com/read_133050-40- internet istochniki
5. Görki M. *Chitatel*. - <https://rbook.me/book/2204685/read/page/1/> - internet istochniki
6. Annenski İ. *Knigi otrajeni*. - <https://rbook.me/book/2529324/read/page/61/>- internet istochniki
7. İuzovski Ju. *«Na dne» M. Görkogo*. М.: Hudoj. lit., 1968. – kniga
8. Suhih O.S. *Görki i Dostoevski: prodoljenie «Legendy...»*. – N. Novgorod: İzd-vo KiTizdat, 1999. – kniga

МРНТИ 17.07.41

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.46>

Жанбершиева Ұ.¹

¹*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
Қызылорда, Қазақстан*

ЖЫРАУЛАР – АЗАТТЫҚ ЖАРШЫСЫ

Аңдатпа

Жыраулар поэзиясы арқылы еліміздің өткен тарихы сөз болады. Адамзаттың еркіндікті аңсауы жыраулар поэзиясындағы көрініс табуы ғылыми жүйеде сараланды. Жыраулардың еркіндікті аңсаған, тәуелсіздікті көкसेген толғаулары сөз өнерінің құдірет күші екені айқындалды.

Бұл мақалада хандық дәуір әдебиетінің ерекшеліктері жайында сөз болады. Сол сияқты ұлттық әдебиетіміздің даму жолдары қарастырылған. Хандық дәуірдегі жыраулық поэзия өз

тыңдаушыларына философиялық, адамгершілік мазмұнымен рухани күш, жігер беріп отырған. Жыраулар поэзиясында туған жердің тұтастығын, елдің бірлігі жырланып, еркіндік пен егемендік мәселесі кеңінен көрініс тапқан. Мақалада хандық дәуір әдебиеті туралы қазақ ғылымында жасалған зерттеулерге сүйене отырып, автор өзінің көзқарасын нақты білдіреді.

Сол сияқты автор қазақтың белгілі жыраулары: Асанқайғы, Қазтуған, Доспамбет, Ақтамберді, Бұқар тағы басқа жыраулар толғауларына әдеби талдау жасап бағасын берген. Мақалада хандық дәуірдегі жыраулардың орны мен атқаратын қызметі айқындалған.

Түйін сөздер: жыр, жырау, хандық дәуір, ұлттық әдебиет, хандық мемлекет, толғау жанры, дана, көсем, аңыз, намыс, рухты жыр

Zhanbershieva U.¹

¹ *Kyzylorda state University Korkyt Ata,
Kyzylorda, Kazakhstan*

ZHRAUS - FREEDOM NOVATORS

Abstract

With help of Zhyraus poetry we are talking about the past our country. It is worth noting that due to the freedom of speech, protection and power of art of Zhyrau.

In this article considered fetures literature of khanate period. Also, there is ascending role of national literature.

Poetry zhyrau period of the khanate spiritually enriches reader with it's deep philosophical didactic content.

The motives of zhyrau poetry reflected the independence of the nativeland and people;s unity.

In article the author provided an overview of basic research in the Kazakh poetry zhyrau science, and also expressed their views on the matter. Furthermore the author made the artistic analysis of some of the famous zhyrau: Asan kaigy, Kaztugan, Dospambet, Akhtamberdy, Bukhar and assessed their creativity. The article defines the place and role of poetry zhyrau Khan;s period in Kazakh literature.

Keywords: poetry, zhyrau, periode of khanate, national literature, hanscom state, genre tolgau, the great sage, legend, honor, spiritual poetry

Жанбершиева Ұ.¹

¹ *Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата,
Қызылорда, Казахстан*

ЖЫРАУ – ВЕСТНИК ОСВОБОЖДЕНИЕ

Аннотация

С помощью поэзии жырау реч идет о прошлом нашей старны. Стоит обратить внимание, что в силу свободы слова, охраны определяется могущество искусства жырау.

В данной статье рассматриваются особенности литературы ханского периода. Так же отмечается возрастание роли национальной литературы. Поэзия жырау ханского периода духовно обогащает читателей своими глубокими философским и нравучительным содержанием.

В поэзии жырау отражаются мотивы независимости родной земли и единства народа. В статье автор делает обзор фундаментальных, научных исследований поэзии жырау в казахской науке, а также высказывает свою точку зрения на данный вопрос. Кроме того автор делает художественный анализ некоторых наиболее известных жырау: Асан кайгы, Казтуган, Доспамбет, Ақтамберди, Бухар и дает оценку их творчеству.

В статье определено место и роль поэзии жырау ханского периода в казахской литературе

Ключевые слова: поэзия, жырау, ханский период, национальная литература, ханское государство, жанр толгау, великий мудрец, легенда, честь, духовная поэзия

Кіріспе. Тәуелсіздікке қол жетіп, егемендік алған тұста қазақ халқының тарихына үңіліп, өткенге көз жүгіртсек өз елі, жері үшін жан беріп, жан алысқан батырларымыз бен жырауларымыз болғанын білеміз. Қашанда еркіндікті, азаттықты аңсаған елде адамның рухын көтеріп, орамды ойлар айтып, сананы оятып, болашаққа бастай білген дана да, данышпан жыраулар халықтан ешқашан ажырамаған. Заман сырын ұғыну, өмір сырын түсіну, елді сыртқы жаудан қорғау, елді ерлік пен елдікке жырымен шақырып, санасын оятып, философиялық ойлар туындатып, ұлтымыздың тәуелсіз өмір сүруін, халық мүддесін айта білген. Ел көңілін өздеріне толғауы теңіздей жырымен ұғындыра білгендігі, ханға да, қараға да кемшілігін шынайы көрсетіп, алдаспандай қиып түсетін өткір тілімен, аталы сөзімен жөн көрсетуі жыраулардың көрегенділігі.

Азаттықтың жаршысы, еркіндікті көксеген жыраулар поэзиясы бізге шынайы үлгі болды. Толғаулар арқылы ойшылдық пен даналыққа қарсы дүниетаным, келешекті болжау, елді сыртқы жаудан қорғау, елдік, ерлік, ешкімге тәуелді болмау сияқты ойлардың көрінісі, қоғам дамуына ықпалы болғаны сөзсіз.

“Тарихы жоқ ел – жетім, рухы төмен – ұлт жетім” деген атам қазақ. Олай болса қазақ елінің бостандығын, еркіндігін өз толғауларына арқау еткен жыраулардың бодандыққа қарсы рухани ойлары тарих қойнауында ата-бабалар арманын бүгінге жеткізе алды. Демек, ұлттық болмыс, ұлттық мінезде және тәуелсіз ел болуды өзге жұртқа насихаттай білді. Ғасырдан – ғасырға жалғасып жатқан бодандыққа қарсы үн жыраулар поэзиясында көрініс тауып, өзіндік дүниетанымы қазақ әдебиетінде жаға әдеби ағым әкелді.

Тарих қашан да өз перзенттерінің құнды мұраларымен қымбат десек, әдебиет – қоғам өмірінің айнасы. Ұлт тағдырымен сол халықтың төл мәдениеті өзектес өріледі.

Ел тағдырын шешетін хандар мен дана көсемдер, өмір шындығын толғап жеткізетін жыраулар мұрасы, ерлік пен еркіндікке құштар ел қорғаған батырлар тарихтың жарқын бейнесі болып отыр.

XV ғасырда Керей мен Жәнібек хан қазақ хандығының негізін қалады. Бүгінгі 550 жыл толып отырған күні қазақ осы кезде тарих сахнасынан көрінді деуге болмайды. Алтын Орда дәуірінде қазақ руларының болғанын, одан бұрын түрік қағанаты қазақтардың ежелден мемлекеті болғанын білеміз. XV ғасырда қазақ дербес мемлекет құрып, ұлт болып қалыптасты. Міне, осы кезеңнің әдебиетін хандық дәуір әдебиеті дейміз. Ол жыраулар поэзиясымен басталды, негізгі жанры толғау болған.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев: “Қазақстан ұлы өркениеттердің мұрагерлері, тарихтың сан-салалық құз қияларынан өзінің ұлттық Мен дегізгерлік қасиеттерін алып шыға алды. Жай ғана алып шығып, жай ғана сақтай білген жоқ, сонымен бірге еселеп жаңғырта білді. Қазақты төл тумалықты сақтай білу-біліктіліктің жолы және ондай жолдың тарихы тұғыры биік”, - деуі [1.,24] қазақ елінің мемлекеттік тарихы мен әдебиетінің маңыздылығына тікелей байланысты.

Әдістеме. Ұлттық әдебиетіміздің дамуында жыраулық поэзияның орны ерекше. Жыраулық поэзияда ауыз әдебиетіне тән ерекшеліктермен бірге жазба поэзияға тән өрнектер бар. Ауыз әдебиетінде көп тараған толғау жыраулар поэзиясының жанры болды. Керей мен Жәнібек құрған қазақ мемлекетінің жеріне сыртқы жаулар көз тіге бастаған тарихи сәтте хан қасында Жиренше шешен, Сыпыра мен Асан қайғы сынды сөз ұстар абыз жыраулар болып, келелі кеңесімен кесімді билігін айтып, демеу жасап отырған.

М.Әуезов: “Жырау демек, ақын деу емес. Жыраудың ақын атаулыдан, жыраушыдан бөлек өз жанры бар. Бұның сөз үлгісі – толғау. Жыраудың мақсаты, міндеті “не болса сол көңіл ашар нәрсені айту емес. Ол – заман сыны, мезгіл дәуір оқиғасының болжамын тарихи оқиғаның мазмұнын бағасын сөз қылады. Көбінесе әрі жырау, әрі би болады”, - дей келе, [2.,25] жыраулар заманның келелі мәселелеріне үн қосып, болжам жасап, тарихтың бағасын берген деп ой түйеді.

Ш.Уәлиханов Асан қайғының толғауларына тоқталып, елді ілгері ел етпек болған Керей мен Жәнібек хандарды қолдап, олардың ақылшысы болған дей келе, оны “көшпенділер философы” деп атаған. Бұл түйінді сөз тек бір ғана жырауға емес, бүкіл жыраулық мектепке берілген бағасы еді.

Жәнібек хан тұсында Асан қайғы қарт болса да оның құрған мемлекетінің мұнын мұндап, халық пен хан арасын байланыстырып отырған.

Оның “Өз Жәнібекке айтқаны”, “Ай, хан, мен айтпасам білмейсің”, “Қырында киік жайлаған” атты толғауларында сырттан келер қауіпті сезіп, күні бұрын болжап, өз жырына арқау еткен. Жаңа құрылған мемлекетке көз тігетін жаулар көп екенін ханға ескертіп, сақтандырып отырған.

Мысалы: Аққу құстың төресі,

Ел жағалап көлде жүреді.

Аңдып жүрген көп дұшпан,

Елге жау болып келеді, - деп ескертеді. Ұсынысын қабылдамаған ханға Асан қайғыға сөзін өткізіп, мемлекеттік, елдік мәселелерге араласып отырған. Хан да жыраудың пікірімен санасып отырған.

Ай, хан, мен айтпасам білмейсің,
Айтқаным көнбейсің.
Шабылып жатқан халқың бар,
Аймағын көздеп көрмейсің,- дейді.

Осы толғау арқылы хан назарын өзіне аударып, ел бірлігін сақтап, елді соңынан ертуге үндеген. Ел тізгінін ұстаған жыраулар бір тудың астына бірігуді көздеген. Жәнібек ханның адами қасиеттерін Асан қайғы мен халық жоғары бағалап, есіміне “әз” сөзін қосып айтқан. “Әз” араб тілінде ғазиз, ардақты, қадірлі деген мағынаны білдіреді. Әз- Жәнібек деп ерекше құрмет те жасалған.

Асан қайғы мен Әз-Жәнібек хан туралы қазақ, қырғыз, ноғай, қарақалпақ халықтарында бірнеше аңыздар сақталған. Соның бірі Жәнібек Еділ мен Жайықты билеп тұрған кезде Асан қайғы атты ақылшысы болыпты. Жәнібек Ресейден шебер алдырып сарай салдырады. Қарашаш деген күніне үйленіп, аққуды ілдіріп, той жасайды. Хан Асан қайғыны шақыртып, бәл әрекетінің қалай екенін сұрайды. Сонда риза болмаған Асан қайғы ханға: “Тұқымың хандықтан айырылады, күнді әйел еттің, сарайды орысқа салдырдың, ол түбінде орысқа бұйырады, аққуды ілдің жеріңнен, көліңнен айырыласың”, - деп болжам жасайды.

Уақыт өте келе бәрі Асан қайғы болжағандай болған екен. Тарихи деректерге сүйенсек, бұл аңызды негізсіз деуге болмайды. Аңыз негізінде ақиқат бар. XV ғасырда өмір сүрген Жәнібек ханның Асан қайғы өте ықпалды адамдарының бірі болған.

Нәтиже. Хандық дәуірдегі жыраулар поэзиясы туған жердің тұтастығы, бүтіндігі, елдің бірлігі сияқты мәселелерді қамтуымен құнды. Ғасырдан ғасырға дейін сақталып бізге жетудің өзі ел мүддесіне бағытталуында еді. Эпостық жырлар, тарихи дастандар, аңыз- әпсаналар, мақал-мәтелдер, жоқтаулар сияқты ауыз әдебиетінің мұраларын жыраулық поэзияның алғашқы өкілдері шығарған. Аттары сақталмағандықтан ауызша жеткен.

Жәнібек пен Керей хан құрған қазақ хандығы мемлекет ретінде өмір сүрген XV ғасырдан бұрын да жыраулар болғаны тарихтан мәлім.

Жазба ескерткіштегі жоқтаулар, XI ғасырдың ескерткіші М.Қашғаридың “Диуани лұғат- ат түрік” атты сөздігінде батырлық – ерлік жырлары, Ер Тұңғаны жоқтау және жыр-жырау деген сөздер кездеседі.

Сол сияқты Шыңғыс хан тұсында өмір сүрген Кетбұға (ұлығ) жырау туралы бір аңызда Шыңғыс ханның ұлы Жошы аң аулап жүріп қаза табады. Кімде-кім ханға суық хабар естіртетін болса, хан көмейіне қорғасын құйып өлтіреді екен. Сол себепті ешкімнің қаралы хабарды жеткізуге батылы жетпеген. Тек қана Кетбұға жырау “Ақсақ құлан”, “Жошы хан” деген күйі мен толғауы арқылы естірткен екен.

XIV ғасырда өмір сүрген Сыпыра жырау есімі “Қырымның қырық батыры”, “Ер Тарғын”, “Ер Едіге” сияқты эпостық жырларда және “Құбығұл” ертегісінде аталады.

Тоқтамыс пен Едіге ханға қызмет еткен Сыпыра жыраудың толғаулары өз атымен жетсе де, эпостық жырларда, аңыз әңгімелерде сақталған. Ол ел тыныштығын ойлаған, көреген, ақылшы қария бейнесінде сипатталған. Мысалы: “Ер Тарғын” жырында тоғыз ханға қызмет жасаған Сыпыра Ханзада мен Ер Тарғын арасындағы келіспеушілікті бітістіруші ретінде көрінеді. Ал, ‘Ер Едіге’ жырында Тоқтамыс пен Едіге арасындағы араздықты келістіруші, ақылгөй, дана ретінде суреттелген.

Әдебиет зерттеуші ғалымдар: Ш.Уәлиханов, Ә.Марғұлан, М.Әуезов, Б.Кенжебаев, Х.Сүйіншәлиев, М.Мағауиндер жыраулардың сан ғасырлық тарихын қазақ хандықтарымен байланысты үш кезеңге бөліп қарастырады.

1. XI-XIV ғасыр (Қорқыт, Аталық , Кетбұға, Сыпыра)
2. XV-XVI ғасыр (Асан қайғы, Қазтуған, Шалкиіз, Доспамбет)
3. XVII- XVIII ғасыр (Үмбетей, Жиёмбет, Тәттіқара, Ақтамберді, Бұхар жыраулар)

Жыраулар поэзиясында ата-бабамыз аңсап өткен еркіндік пен егемендік мәселесі кеңінен көрініс тапқан. Мәселен, Ақтамберді жыраудың “Күлдір-күлдір кісінетіп”, “Жауға шаптым ту байлап”, Доспамбеттің “Арғымаққа оқ тиді”, “Дулыға кидім өкінбен”, Қазтуғанның «Қазтуған сөзі», «Бұдырайған екі шекелі», Жиёмбеттің «Өмірің қатты Есім хан», Марғасқаның “Ей, Қатағанның хан Тұрсын» тағы сол сияқты толғаулары елдің намысын оятар қуат көзі болған.

Талқылау. Жыраулар хан ордасында болып, мемлекет басқару ісіне, яғни, билікке араласқан. Хан мен қолбасшы батырлардың ерліктерін мадақ етіп жырлаған, намыс пен жігер оятар рухты жырлар шығарған.

Жерін, елін қызғыштай қору – ер азаматқа тән екенін Доспамбет жырау:

Тобыршығы биік жай салып,

Дұшпан аттым өкінбен.

Туған айдай нұрланып,

Дулыға кидім өкінбен.

Ер Мамайдың алдында,

Шаһид кетсем өкінбен,- деп өзінің жүріп өткен жолдарын кейінгі ұрпаққа үлгі етеді. Азамат ердің міндеті - елін, жерін қорғау, тыныштығын, халықтың бірлігін, тұтастығын сақтау екенін ескертеді.

Жыраулар ұрыс кезінде сарбаздардың көңілін көтеріп, жігерін оятатын жырларымен ойдан шығып отырған. Мысалы, Қазтуғанның:

Балдағы алтын құрыш болат,

Ашылып шапсам дем тартар.

Сусыным қанға қанар деп,

Азамат ердің баласы,

Жабыққанын білдірмес,

Жамандар мазақ қылар деп!

Хандық дәуірде жаудан кек қайтарып, туған жерінің тұтастығын қорғаған қазақ батырларына жігерлі рух беретін жырлар қажет-ақ болған.

Жорық жырауы Ақтамберді толғауларында көзсіз ерлікке жетелеу басым.

Жауға шаптым ту байлап,

Шепті бұздым айқайлап.

Дұшпаннан көрген қорлықтан,

Жалынды жүрек қан қайнап.

Ел-жұртты қорғайлап,

Өлімге жүрміз бас байлап!

Жырау бұл толғауында тыңдаушысын “Ел-жұртты қорғайлап” деген арнаға бұра келе:

Күлдір-күлдір кісінетіп,

Күреңді мінер ме екенбіз.

Қоңыраулы найза қолға алып,

Қоңыр салқын төске алып,

Жалаулы найза қолға алып,

Жау қашыра ма екенбіз, - деген жолдарда ел мен жер үшін болған қырғын ұрыс пен ерлік көрсеткен батырлардың дүбірі жатыр. Толғаудан жүрекке жігер, бойға күш беретін ұран тастап, төкпе жырды ағытқан жырау үні естіледі.

Ел шетіне жау келген кезде, ел толқыған кезде, бүліншілік шыққанда жыраулар ақыл, кеңес айтып, жұртшылықты абыржымауға шақырып отырған.

Жыраулар қазақ батырларының теңдесі жоқ образын сомдай отырып, оны кейінгі ұрпаққа үлгі етеді.

Бұхар жырау:

Қалданмен ұрысып,

Жеті күндей сүрісіп,

Қара керей Қабанбай,

Қанжығалы Бөгенбай.

Шақшақұлы Жәнібек,- десе,

Үмбетей жырау:

Қара керей Қабанбай,

Қанжығалы Бөгенбай

Қырмақ па еді жауынды,

Қуантпап па еді қауымды, - дейді.

Жырдағы жыраулар арманы, ел мүддесінен бөлек емес. Жыраулар елдікті, ерлікті жырға қосып, мадақтады. Ғибратқа толы жыр жолдарымен халыққа ықпал етіп, іргелі ел, берекелі жұрт болуға шақырды.

Демек, жыраулар дүние сырын ашып, әр заманның тарихи оқиғаларына үн қосып, хан мен халықтың елге әділ басшылық жасауына басалқа айтып отырған.

Толғаулар арқылы жыраулардың маңызды қоғамдық, әлеуметтік-саяси көзқарастары анық аңғарылады. Қазақ әдебиетін зерттеуші ғалымдар А.Байтұрсынов, Б.Әбілқасымов, М.Мағауиндер қазақ поэзиясындағы толғау туралы тұшымды түйін жасаған.

А.Байтұрсынов: “Толғау – қысқасын айтқанда, іш қазандай қайнаған уақытта шығатын жүректің лебі, көңіл құстың сайрауы, жанның тартатын күйі”, - дейді. Демек, толғауда жыраулар әлеуметтік, елдік, ерлік мәні бар мәселелерге үн қосып отырған.

Жырау әр түрлі көңіл күй сәтінде ой қорытып, бірнеше мәселені көтереді, шешімі де бірнешеу болады. Мысалы:

- Сап толғауы – елге жау шапқанда сапқа тұрып, ерлік көрсетуге арналады;
- Марқайыс толғауында – жауды жеңіп, елдің тыныштығына марқаю, бірлікке риза болу;
- Намыс – намыс үшін күресу, жігерді ояту;
- Сұқтаным – таңдану;
- Айнамаздау – амалын табу сияқты толғауларда айтылатын ой ұшан теңіз, толғаныс жатады.

Бүкіл адамзаттың даналық пікірі, толғамы, дүниетанымын, көзқарасын жыраулар толғаулары арқыл жеткізе білген.

Белгілі ғалым Р.Бердібай: «Жыраудың ойшылдығы мен ғибраттылығы дүние сырын кеңінен шолып, терең салыстырулар жасайтындығы толғауларынан айрықша көрініс береді. Жыраулар тек жеке адамға немесе топтарға емес, биік мінбеден бүкіл халыққа арнап сөйлегендей болады», - дейді. Ғалымның осы пікірі жыраулардың бүкіл табиғатын ашып тұрғандай.

Фольклортанушы Е.Тұрсынов: “Жыраулар хан мен халыққа ақыл, өсиет айтқан билер кеңесінің мүшесі болған, қолбасшылардың әскери кеңесінде ханмен қатар басшылық қызметін атқарған”, - деп ой түйеді. Мысалы: Бұхардың Абылай ханның қабырғалы биі болғанын, Асан қайғының Әз Жәнібектің кеңесшісі болғаны ой үндестігі, болжал сабақтастығы бар екендігін аңғартады. Екі кезеңде ел билеген Жәнібек пен Абылайға айтылған толғаулар болғанмен, келешек ұрпақты ел мен жерді қорғауға арналған даналық ойдың жемісі екенін байқаймыз.

Бұхар Абылайға:

Құбыладан келер бір кәпір,

Жаяулап келер жұртыңа.

Ел қамын айтқан жақсыны,

Сөйлетпей ұрар ұртына, - десе,

Асан қайғы Жәнібекке:

Ай, Жәнібек, ойласаң,

Қилы-қилы заман болмай ма,

Қарағай басын шортан шалмай ма,

Заман озып, заң тозбай ма?

Мұны неге білмейсің, - дейді.

Данагөй жыраудың болжауы бірнеше жылдан кейін дәл келеді.

Қорыта келгенде, Асан қайғының “Жәнібек ханға айтқаны”, Қазтуғанның “Мадақ жыры”, Шалкиіздің “Би Темірге айтқаны”, Жиёмбеттің “Еңсегей бойлы ер Есім”, Бұхардың “Ей, Абылай, Абылай”, “Қазақтың ханы Абылай” тағы сол сияқты толғауларында жыраулар ханды дәріптеу емес, хан мен халық арасында байланыс жасап, қазақ хандары құрған мемлекеттің тұтастығын сақтап, заманның сыншысы, келешекті болжайтын қырағысы болған. ХҮ ғасырда құрылған хандық мемлекет қазақтың ұлттық әдебиетінің қалыптасуына негіз болса, жыраулар поэзиясында көрініс тапқан. Қазақ хандығы тұсында жарқырай көрінген жыраулар поэзиясы ұлт тағдыры мен тарихымен өзектес. 550 жылдық тарихы бар хандық дәуір қазақ ұлтының қалыптасу, даму тарихын айқындап берді. Ғасырдан-ғасырға дейін сақталып бізге жетудің өзі ел мүддесіне бағытталуында еді. Хандық дәуірдегі жыраулар поэзиясы туған жердің тұтастығын, елдің бірлігін, еркіндігін жырлауымен құнды. Әдеби дамуды ұрпақ игілігіне айналдыруда жыраулар поэзиясының маңызды екені сөзсіз.

Қорытынды. Жыраулар поэзиясы арқылы еліміздің өткен тарихына үңілу, олар армандаған болашақ, келешекті болжау тұрғысынан алғанда, ғылыми салмағы басым екенін айтқан абзал.

Жыраулар жырлаған мәселелерге бодандыққа қарсы, еркіндікті аңсау тұрғысынан келіп, көркемдік-эстетикалық, өре-деңгейі, шеберлігі, дүниетанымын саралай отырып, қоғамдық-әлеуметтік, тарихи-саяси рухани жағдайларға баға бергендей болдық.

Ұлттық әдебиетімізде ғасырлар бойы жырланған бодандық және тәуелсіздік идеясы қалыптасқан дәстүр мен жалғастық сияқты философиялық ұғымдар өз жалғасын тапты. Сөйтіп, жыраулар ұлттық болмысты, өршіл рухты, азаттықты ерекше сезіммен, тереңдікпен жырлап көрсеткен.

Тарихи-әдеби дәйектер жыраулар поэзиясында танымдық көрініс тапқан. Оның қазақ қоғамының дамуына, рухани ықпалы болған. Демек, жыраулар бодандыққа қарсы болжам жасап, еркіндік мәселесін аңсаған. Жыраулар поэзиясы егемен елдің өшпейтін рухымен осылай астасып жатыр.тәуелсіздік, еркіндік, азаттық идеясы жыраулар поэзиясының құдірет күші деп білуіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Тарих толқанында» – Алматы: Атамұра. – 1999. –295 б.-кітап
- 2 Әуезов М. 20 том. Шығармашылық жинағы 15т.–Алматы: Жазушы.–1984. –258 б.-кітап
- 3 Уәлиханов Ш.Ш. Таңдамалы жинақ 5т, 1 том –Алматы: Жазушы. – 1961. –196 б.-кітап
- 4 Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш – Алматы: Атамұра, –2003. –320 б.-кітап
- 5 Бердібай Р. Бес томдық шығармашылық жинағы 3 том. –Алматы: Қазығұрт. – 2005. –446 б.-кітап
- 6 Мағауин М.Қазақ хандығы дәуіріндегі әдебиет –Алматы: Жазушы. – 1992. –176 б.-кітап
- 7 Тұрсынов Е. Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері. –Алматы: Ғылым. – 1976. –158 б.-кітап
- 8 Бес ғасыр жырлайды 1 том –Алматы: Жазушы. – 1984. –254 б.-кітап
- Жеті ғасыр жырлайды. –Алматы: Жазушы. – 2004. –400 б.-кітап

References:

1. Nazarbaev N.Ä. «Tarih tolqanynda» – Almaty: Atamūra. – 1999. –295 b.-kitap
2. Äuezov M. 20 tom. Şyğarmaşylyq jinağy 15t.–Almaty: Jazuşy.–1984. –258 b.-kitap
3. Uälihanov Ş.Ş. Tañdamaly jinaq 5t, 1 tom –Almaty: Jazuşy. – 1961. –196 b.-kitap
4. Baitürsynov A. Ädebiet tanytqyş – Almaty: Atamūra, –2003. –320 b.-kitap
5. Berdibai R. Bes tomdyq şyğarmaşylyq jinağy 3 tom. –Almaty: Qazyğürt. – 2005. –446 b.-kitap
6. Mağauin M.Qazaq handyğy дәuirindegi әdebiet –Almaty: Jazuşy. – 1992. –176 b.-kitap
7. Türsynov E. Qazaq auyz әdebietin jasauşylardyñ baiyrğy ökilderi. –Almaty: Ğylym. – 1976. –158 b.-kitap
8. Bes ğasyr jyrlaidy 1 tom –Almaty: Jazuşy. – 1984. –254 b.-kitap Jetti ğasyr jyrlaidy. –Almaty: Jazuşy. – 2004. –400 b.-kitap

МРНТИ 17.07.41

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.47>

¹Тұяқбаев F., ²Cengel H. K.

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
Қызылорда, Қазақстан,

²Қажы Байрам Уәли университеті,
Анкара қ. Түркия

Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ «ТӘУЕЛСІЗДІК ДӘУІРІ» ЕҢБЕГІНІҢ ЖАНРЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ ЖӘНЕ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Тәуелсіздік дәуірі» аты еңбегінің жанрлық ерекшелігі және тарихи маңызы туралы айтылған.

Автор отандық және шетелдік әдебиеттанушы-жанртанушы ғалымдардың пікірлерін сараптай отырып Н.Назарбаевтың аталған еңбегін мемуарлық шығарма деген қорытынды-түйін жасайды. Ол үшін мемуарлық шығармаға қойылатын талаптар мен жанрлық ерекшеліктерін зерделей отырып, шығармадан бірнеше мысалдар алған.

Мемуар жанры, оның жазылу формасы мен тілдік-стилдік ерекшелігіне, авторлық баяндау, деректілік т.б. сипаттарына қарай естелік-очерк, естелік-эссе сияқты түрлеріне тоқталады.